

CIFLICURILE DIN DOBROGEA ÎN SECOLELE AL VIII-lea și AL XI-lea

TUDOR MATEESCU

În sistemul feudal otoman, aplicat, după 1417, și asupra Dobrogei, în urma cuceririi acestei provincii a Țării Românești de către sultanul Mehmed I, forma de posesiune a pământului de către țărânamea dependentă o constituia aşa-mumitul *çiftlik*¹, termen care a pătruns și în limba română, în variantele *c e f t l i c* *c e f l i c* și mai ales *c i f l i c*. Acest termen are la bază cuvîntul *cift*, provenind din limba persană, unde apare sub forma *d j u f t*, care înseamnă „pereche” și îndeosebi „pereche de boi”, căruia își-a adăugat sufixul turcesc — *lik*². La origine, un *çiftlik* era conceput ca un teren care se putea cultiva cu doi boi și a cărui suprafață varia, după calitatea pământului, de la 60 la 150 de *d ö n ü m - u r i*³. La început, ciflicul era aşadar un lot care făcea parte dintr-un domeniu feudal, indiferent de forma de proprietate sau de posesiune a acestuia: *m ü l k*, *m i r i y e*, *v a k u f* sau *m a l i k â n e*⁴. El era dat țărânumi dependent, creștin sau musulman, de către feudalul turc, ca reprezentant al puterii centrale, sau chiar de către stat, numai cu titlu de posesiune (*t a s a r r u f*), dar cu drept de folosire ereditară, garan-

1 Mustafa A. Mehmet, *De certains aspects de la société ottomane à la lumière de la législation (Kanunnâmè) du sultan Mahomet II (1451—1481)*, în „*Studia et acta orientalia*”, II (1959), Bucuresti, 1960, p. 144.

2 Halil Inalçik, *Ciftlik*, în *Encyclopédie de l'Islam*, nouvelle édition, vol. II, Leiden — Paris, 1960, p. 33.

3 Ibidem. În Codul funciar otoman din 1858, unde „în termeni juridici”, este definit în mod asemănător, variația este între 70 și 130 de *dönüm*-uri. Ioan N. Roman, *Studiul asupra proprietăței rurale din Dobrogea*, Constanța, 1907, p. 206). Un *dönüm* (măsură otomană de suprafață) echivală cu 919,3024 m.p. (Ibidem, p. 28—29, în notă).

4 Mustafa A. Mehmet, art. cit., p. 144; Halil Inalçik, art. cit., p. 33. Pentru formele de posesiune a pământului în Imperiul otoman, vezi îndeosebi Ioan N. Roman, op. cit., p. 15—30.

tat prin lege, în schimbul unei taxe, numită *ta p u - r e s m*⁵ și a unei serii de obligații feudale față de stăpin⁶.

Pe la mijlocul secolului al XVIII-lea, paralel cu declinul sistemului fiefurilor militare, care a stat la baza regimului funciar feudal și a organizării armatei otomane⁷, are loc ridicarea noii grupări sociale a a y a n-ilor⁸, nobili care trăiau la orașe și care aveau autoritate în administrația locală⁹. În rîndurile lor intrau elemente orășenești întreprinzătoare, îmbogățite mai ales prin arendarea unor pământuri și a veniturilor statului¹⁰. Ascensiunea acestei pături este legată și de apariția unor forme noi de exploatare a pământurilor, purtând în ele germele relațiilor capitaliste.

O serie de oameni întreprinzători, profitind de venalitatea administrației și a tribunalelor locale, au reușit să încalce legea care interzicea desțelenirea și cultivarea pământurilor virgine¹¹, înființând, pe mici petice de pămînt, întreprinderi perfect legale, ca mori de apă, stu-pării sau ferme de creșterea animalelor¹². Pământurile respective erau luate în arendă de la stat, cu îndeplinirea formelor necesare, dar, cu timpul, se creață un drept de prescripție, printr-un soi de acord tacit între autorități și posesori¹³. Aceste întreprinderi, inițial modeste ca dimensiuni, s-au transformat treptat în mari exploatare pentru cultura cerealelor, datorită, mai cu seamă, desțelenirii unor terenuri¹⁴. Fermele de acest fel încep să fie desemnate, chiar oficial, cu vechiul termen de *ciftlik*¹⁵, care nu mai însemna însă ca altădată, lotul aflat în folosința unui țăran dependent. Acum, acest termen își schimbă sensul în mod radical, apli-

5 Mustafa A. Mehmet, *art. cit.*, p. 144.

6 V. P. Mutafčieva, *De l'exploitation féodale dans les terres de population bulgare sous la domination turque au XV-e et XVI-e s.*, în „Etudes historiques”, vol. I, Sofia, 1960, p. 146—147.

7 Kemal H. Karpat, *The land regime, social structure, and modernization in the Ottoman Empire*, Chicago, 1968, extras din *Beginnings of modernization in the Middle East. The nineteenth century*, sub îngrijirea lui William R. Polk și Richard L. Chambers, Universitatea din Chicago, 1968, p. 76; Vera P. Mutafčieva și Str. A. Dimitrov, *Sur l'état du système des timars des XVII-e — XVIII-e ss.*, Sofia, 1968, p. 33.

8 V. P. Mutafčieva, *L'institution de l'ayanlık pendant les dernières décennies du XVIII-e siècle*, în „Etudes Balkaniques”, I, Sofia, 1966, nr. 2—3, p. 244.

9 Kemal H. Karpat, *op. cit.*, p. 77.

10 *Ibidem*, p. 76—78; V. P. Mutafčieva, *L'institution de l'ayanlik...*, p. 244.

11 Kemal H. Karpat, *op. cit.*, p. 81.

12 Christo Ganev, *L'apparition des rapports capitalistes dans l'économie rurale de la Bulgarie du Nord-Ouest au cours du XVIII-e siècle*, în „Etudes historiques”, vol. I, p. 209. Studiul se referă numai la regiunea Vidinului, dar fenomenul s-a produs, în mod similar, și în alte provincii europene ale Imperiului otoman.

13 Christo Ganev, *art. cit.*, p. 209.

14 *Ibidem*.

15 *Ibidem*.

cîndu-se acestor exploatari agricole de tip nou, a căror întindere atinge zeci și chiar sute de hectare¹⁶.

La 1762, Boscowich întinea în nord-estul Bulgariei un cific pe care-l definea ca o moșie sau o fermă pe care se găsea casa stăpînului, iar în jurul ei cîteva construcții pentru adăpostirea țăranilor care lucrau pămîntul și pentru depozitarea recoltei¹⁷. Deținătorii de cificuri, neavînd nici un fel de prerogative feudale care să le dea posibilitatea de a impune țăranilor din satele învecinate să le muncească gratuit, erau obligați să angajeze cu plată diferiți lucrători, mai ales dintre țăranii lipsiți de pămînt¹⁸. De aceea, era necesar să existe locuințe pentru ei pe lingă conac. Mai tîrziu, în Codul funciar otoman din 1858, la art. 131, cificul era definit, mai intîi, „în termeni juridici”, cu înțelesul originar. Se adăuga însă, că, „în chip vulgar, prin cific se înțelege pămîntul cu clădirile construite pe el, precum și animalele, semințele, umeltele, de muncă și alte accesoriile necesare exploatarii”¹⁹.

Așadar, cuvîntul cific devine termenul uzual pentru desemnarea unei ferme, a unei exploatari agricole și se aplică unitătilor de acest fel de pe marile domenii, nu simplelor gospodării țărănești. Pe de altă parte, cificul nu era echivalent cu întregul domeniu aflat în posesia unei persoane sau a unei instituții. Pentru marile posesiuni funciare se folosea termenul de *m e r a* sau *m e r e a*²⁰, iar pe o mărea puteau exista mai multe cificuri. Totodată, cificul, ca unitate economică, nu era legat de o anumită formă de stăpînire a pămîntului, ci se întinea pe origine din ele.

Cificurile nu erau așadar fiefuri feudale²¹. Ele nu erau grevate, sub nici o formă, de redovențe sau obligații feudale și se prezintau ca bunuri pur particulare, dobîndite pe baza unor tranzacții private²². În plus, producția lor era destinată pieței orașelor²³, ceea ce arată de asemenea esența capitalistă a acestor exploatari agricole. Inițial, cificurile erau înființate de orașeni: negustori, cămătari, rentieri, meșteșugari, funcționari și chiar membri ai clerului musulman²⁴. După aceea, exemplul lor a fost urmat, în mod sigur, și de către unii feudali mai puțin pasivi.

16 *Ibidem*.

17 Giuseppe Riggiero Boscowich, *Journal d'un voyage de Constantinople en Pologne...* Lausanne, 1771, p. 123.

18 Christo Ganev, *art. cit.*, p. 211.

19 Ioan N. Roman, *op. cit.*, p. 206.

20 Acest termen, care, în mod obișnuit avea sensul de „izlaz”, a început să fie aplicat în Dobrogea marilor domenii. (Cf. T. Mateescu, *Projet roumain d'exploitation agricole en Dobroudja au milieu du XIX-e siècle*, în „Revue roumaine d'histoire”, XI, București, 1972, nr. 4, p. 658). Schimbarea înțelesului se datorează, foarte probabil, faptului că, în Dobrogea, cea mai mare parte a marilor domenii serveau doar ca locuri de pășune.

21 Christo Ganev, *art. cit.*, p. 209.

22 *Ibidem*.

23 Kemal H. Karpat, *op. cit.*, p. 81.

24 Christo Ganev, *art. cit.*, p. 209.

Pentru Dobrogea, primele informații asupra acestui tip nou de ferme ne-au rămas din 1762 de la Boscowich, care ne spune că la Mocrova (localitate dispărută ulterior), lîngă Măcin, se găseau, pe malul Dunării, mai multe ciflicuri, cu casele și magaziile lor de cereale²⁵. La 1786, călătorul austriac Wenzel von Brognard menționează mai multe ciflicuri în apropierea țărmului mării. Așa era ciflicul numit Michalibey Baghlerij²⁶, ceea ce ar însemna Viile lui Mihal Bey (tc. b a g = vie). În apropiere de schela Tanck Liman, situată la sud de Mangalia, se aflau două mici ciflicuri, de unde corăbierii se aprovizionau cu cele necesare traiului²⁷. Ceva mai la nord de Mangalia exista Murad Molla tschiftlik, o fermă a unor dregători locali rău famați, a căror influență în părțile acelea dura de multă vreme și care izbutiseră să-și adune o avere considerabilă²⁸. La nord de Constanța se găsea apoi, puțin mai în interior, „o mică fermă”, numită Giöl tschiftlik²⁹, a cărei denumire arată că era situată pe malul sau în apropierea lacului Siutghiol (tc. Süd gölü = Lacul laptelui).

În hatișeriful acordat Țării Românești de sultanul Abdul-Hamid I, îndată după încheierea păcii de la Kuciuk Kainardji (1774), se vorbește de „vitele ciflicului Mangaliei” aflat în stăpînirea mai marilor („ustaliei”) aceluia oraș, care se aduceau vara „pentru pășune în Jegălia, ce este pămînt al Valahiei”. Deoarece aceste vite nu erau readuse iarna în satul Tuzla, „carele este în județul Mangaliei”, fiind ținute tot la Jegălia, unde se făcea în acest scop „cișle” (stine de iarnă) și se luau în slujbe, probabil în mod silnic, „raele” (supuși ai domnului Țării Românești), deși se dăduseră porunci în acest sens valiului de Özü și cadiului Mangaliei, se hotără ca „păsunile numitelor vite să nu se mai facă în Valahia nici vara, nici iarna”³⁰. Situația nu s-a remediat însă atunci, ceea ce a făcut ca, în hatișeriful din 1802, să se stabilească din nou ca „vitele ce săt în seama ustaliei de la Mangalia și cari săt la ciftlicul Mangaliei să se opreasă de acum înainte a nu le pasce în țară, atât vara, cât și iarna”³¹. Există aşadar un ciflic la Mangalia, în posesia aianului și a celorlalți notabili ai orașului, în cadrul căruia se creștea un mare număr de vite.

Un ciflic deținea, foarte probabil, și Mitropolia Dîrstorului, cea mai importantă eparhie ortodoxă din Dobrogea, care, ca și celelalte in-

²⁵ G. R. Boscowich, *op. cit.*, p. 172.

²⁶ Gheron Netta, *Expansiunea economică a Austriei și explorările ei orientale*, București, 1930, p. 207.

²⁷ *Ibidem*, p. 208.

²⁸ *Ibidem*, p. 210.

²⁹ *Ibidem*, p. 211.

³⁰ V. A. Urechia, *Memoriu asupra perioadei din istoria românilor de la 1774—1786 însoțit de documente cu totul inedite*, în „Analele Academiei Române. Memoriile Secției istorice”, seria II, tom. XII (1889—1890), București, 1893, p. 696.

³¹ Ghенадие Петреску, Dimitrie A. Sturdza, Dimitrie C. Sturdza, *Acte și documente relative la istoria renascerei României*, vol. I, București, 1888, p. 282.

stituții ecclesiastice de același rang din Imperiul otoman, posedă, fără îndoială, și bunuri imobiliare³². În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, ea obține din partea domnilor Țării Românești dreptul de a-și ține vitele la păscut în județul Ilfov și de a strînge anual 50 de oameni din țară, care să fie „pentru ajutor numitei sfintei Mitropolii”³³. Presupunem că acești oameni erau folosiți nu numai la paza vitelor, ci și pe pămînturile din Dobrogea ale acestei eparhii. N-ar fi exclus, de asemenea, ca și Arhiepiscopia Tulcei, înființată după 1829, să fi deținut vreun ciflic.

În secolul al XIX-lea, măsurile de modernizare întreprinse, îndeosebi în domeniul agrar, de sultanii Mahmud II și Abdul-Medjid au determinat schimbări și în natura juridică a ciflicurilor. Mai întii, prin abolirea formală, în 1831, a sistemului fiefurilor militare³⁴, a cărui decădere data de multă vreme, întinderi imense de pămînt au fost adăugate domeniilor statului³⁵, intrînd aşadar în categoria miriye. Deoarece în Dobrogea cea mai mare parte a terenurilor aparțină acestei categorii³⁶, cele mai multe ciflicuri, dacă nu chiar toate, se găseau pe pămînturi al căror proprietar era fiscul otoman, dar care erau date în folosință persoanelor particulare sau instituțiilor³⁷, în baza unui titlu de posesiune numit tapu³⁸.

În Codul funciar otoman, numit și, *Legea pămîntului* (Araz Kanunnamesi) din 7 Ramazan 1274 (21 aprilie 1858) se prevedea ca plantațiile de arbori și vii, ca și clădirile de tot felul („ferme, mori, îngrădiri, şoproane, şuri, grajduri, hambare, tîrle etc.”) făcute pe un teren miriye, „cu încuviințarea autorității competente”, să fie considerate în categoria mülk (proprietăți absolute), solul rămînând totuși în proprietatea statului³⁹. Măsura era menită să încurajeze pe deținătorii de ciflicuri și să simuleze crearea unor noi exploatari agricole de acest fel. Alte prevederi se refereau la transmiterea ciflicurilor (cu sensul modern de fermă): „Dacă posesorul unui asemenea ciflic moare fără a lăsa moștenitorii cu drept de tapu, nici direcți, nici indirecți, ferma este scoasă în licitație de fisc și adjudecată asupra cui dă mai

³² Josef Kabrda, *Les documents turcs relatifs aux impôts ecclésiastiques prélevés sur la population bulgare au XVIIe siècle*, în „Archiv Orientální”, XXXIII, Praha, 1955, nr. 1—2, p. 139, 148—149.

³³ V. A. Urechia, *Istoria românilor*, vol. VI, București, 1893, p. 246.

³⁴ Kemal H. Karpat, *op. cit.*, p. 81.

³⁵ *Ibidem*, p. 84.

³⁶ În 1850, Ion Ionescu de la Brad constata în Dobrogea următoarea situație: „Tot pămîntul este al sultanului. Cine voește pămînt vine și ia”. (Victor Slăvescu, *Corespondență între Ion Ionescu de la Brad și Ion Ghica, 1846—1847*, publicată de..., București, 1943, p. 59).

³⁷ Ioan N. Roman, *op. cit.*, p. 170—171; Kemal H. Karpat, *op. cit.*, p. 87—88.

³⁸ Ioan N. Roman, *op. cit.*, p. 171.

³⁹ *Ibidem*, p. 175—176, 181—182.

mult. Dacă el nu lasă moștenitorii direcți (cu drept de întical⁴⁰) asupra pământului, construcțiunile, animalele, semințele, etc., trece colateralilor (cu drept la tapu), aceștia, după cum se arată la titlul „despre desherență”, vor avea dreptul la tapu asupra pământului posedat și cultivat, cu titlu de „accesoriu” al cîflic-ului, și vor dobîndi posesiunea contra plății taxei de tapu. Dacă o refuză, numai pe acastă, fără a atinge întru nimic imobilele, care vor fi proprietatea lor în ultim ereditar, pământul va fi scos la licitație și adjudecat asupra celui din urmă și mai mare licitator⁴¹.

Unele cîsticuri din Dobrogea, constatate în secolul al XVIII-lea, și-au continuat existența și după 1800, aşa cum a fost cel de la Mangalia. Presupunem că și Pehlivân-Aga, vestitul aian din sudul Dobrogei, deținea, la începutul secolului al XIX-lea, un cîstic la Cuzqun (azi Ion Corvin, jud. Constanța), unde se afla palatul său, sau în unul din „frumoasele sale sate” din apropiere⁴². În harta statistică rusă din 1835, sunt însemnate în Dobrogea mai multe hutori⁴³, termen rusească care ar corespunde cu turcescul çiftlik⁴⁴. Un cîstic avea la Satu Nou, Lingă Ostrov, un oarecare Meemet Topci Başa (tc. Mehmed Topçu Başı) din Silistra, constând dintr-o mare cișlă, dar, fără îndoială, și din terenuri de agricultură⁴⁵. La 1846, aşa cum nota călătorul francez Hommaire de Hell, se discuta în Dobrogea și problema înființării unor „ferme model”⁴⁶.

Cele mai bogate știri despre ciflicurile dobrogene ne-au rămas de la Ion Ionescu de la Brad, cu prilejul cercetărilor pe care le-a întreprins, la 1850, în provincia dintre Dunăre și mare, mai ales asupra situației agriculturii. Intrînd în Dobrogea, el întîlnea, la marginea Deliormanului, lîngă satul Aiorman, un ciflic întemeiat cu trei ani în urmă, dar care era părăsit de un an⁴⁷. Acest ciflic aparținuse lui Hasan Paşa⁴⁸, pe care reputatul agronom român îl arată ca predecesor al lui Said Mirza Paşa, guvernatorul de atunci al Dobrogei și al Bulgariei de nord-est (vali de Siliстра-Rusciuc) și care este atestat, prin anii 1831—1833, ca locuitor (caimacam) al titularului acestei dregă-

⁴⁰ Unitatea era transmiterea prin moștenire a terenurilor miriye. (*Ibidem*, p. 182).

41 *Ibbetson*, p. 206-207.

⁴¹ Ibidem, p. 20.
⁴² Hurmuzaki, Documente privitoare la istoria românilor, supliment I, vol. III, fasc. 1, Bucureşti, 1887, p. 213.

43 Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, Bucureşti, III, 461-470, 1971.

Un sat doboroean, Bzoișorul există un ciclic

⁴⁴ Viz. și C. D. Gheorghiu, *Bucureștiul românesc în secolul al XIX-lea*, București, [1939], p. 50, unde rezultă că și în satul Ezbelei există un clinic.

⁴⁶ Xavie Hommaire de Hell, *Voyage en Turquie et en Perse, exécuté par ordre du gouvernement français pendant les années 1846, 1847 et 1848*, vol. I, Paris, 1854, p. 216.

⁴⁷ Victor Slăvescu, op. cit., p. 60, 84; Ion Ionescu de la Brad, *cursion agricole dans la plaine de la Dobroudja*, Constantinople, 1850, p. 14.

torii⁴⁹. El era de fel „lăcuitor din Dobrogea” și, cât timp deținuse funcția aceasta, pusește mîna pe o serie de „ciflicuri în părțile cele mai favorabile producției”⁵⁰. La 1850, deși fusese numit între timp guvernator al unui șinut din Asia, mai păstra încă ciflicuri în kazaua Babadag⁵¹.

Un ciflic important era cel de la Ceatalorman (azi Pantelimonu de Sus, jud. Constanța) al lui Han-Mîrza, căpetenia tătarilor autonomi din centrul Dobrogei⁵². Este foarte probabil că și mudirul de Köstendje (Constanța), Hagi Mehmed-Aga, ca și cel de Mangalia, despre care Ion Ionescu de la Brad scria că erau „foarte bogăți”⁵³, posedau de asemenea ciflicuri în cazalele lor. Unul sau mai multe ciflicuri dețineau de asemenea aianul de Hirșova, potrivit unor știri pe care le avem în acest sens din anii 1838—1839.

În centrul Dobrogei se găsea, la 1850, potrivit relatărilor amănunțite ale lui Ion Ionescu de la Brad, un întins domeniu, aflat în stăpinirea lui Said Mîrza Pașa, numit, în 1834, vali de Silistra-Rusciuc⁵⁵. Acest personaj, un tătar destoinic⁵⁶, care s-a ocupat îndeaproape de dezvoltarea Dobrogei⁵⁷, a dobîndit domeniul din partea sultanului Mahmud II (așadar înainte de 1839), căruia, aşa cum spune tradiția, i s-a salvase cîndva viață⁵⁸. Această „merea” era formată din pămînturile cele mai roditoare ale provinciei și se întindea la sud de Valea Carasu, pe o fîșie largă, de la Dunăre pînă la satul Mahmut—Cuiusu⁵⁹ (azi Izvoru Mare, jud. Constanța). Includea siliștile a 12 sate părăsite⁶⁰, dar hotarele acestui domeniu ocneau vîtrele satelor locuite, cum erau Cernavoda, Cochirleni, Rasova sau Mahmut—Cuiusu⁶¹.

⁴⁹ Mihail Guboglu, Catalogul documentelor turcești întocmit de..., vol. I, București, 1960, p. 530 (tez. 2682), p. 532 (tez. 2692).

50 Victor Slăvescu, pp. cit., p. 60.

53 *V. V.*

51 *Ibidem*

⁵² Ibidem.

⁵² *Ibidem*, p. 11.

⁵⁴ Mihail Guboglu, Catalogul documentelor turcești, vol. I, p. 539 (rez.

55 [H. K. B. von Moltke], *Briefe über Zustände und Begebenheiten in der Türkei aus den Jahren 1835 bis 1839*, Berlin—Posen—Bromberg, 1841, p. 161.

56 Victor Slăvescu, *op. cit.*, p. 78; Ion Ionescu de la Brad, *op. cit.*, p. 104—106.

57 [Martin Petrescu], *Studiu economic. Măriile Amzalia — Kizilqik*, [Bucureşti], [1901], p. 1.

58 Victor Slăvescu, op. cîm. p. 90, 118

⁵⁸ VICTOR STAVESCU, op. cit., p. 90, 110.

⁵⁹ Este vorba de satele distruse în războiul ruso-turc din 1828—1829 și nerefecute pînă la 1850. După harta statistică rusă din 1835, numărul siliștilor din Dobrogea se ridică la 85. (Constantin C. Giurescu, *Principatele române la începutul secolului XIX*, București, 1957, p. 137). În 1850, Ion

⁶⁰ Victor Slăvescu, op. cit., p. 118.

În Codul funciar otoman din 1858, care reflectă, în cea mai mare parte, situația existentă anterior, se prevedea, la art. 130, ca terenurile unui sat locuit să nu poată fi concedate „unei singure persoane, pentru a face din ele o exploatare de muncă”, aşadar un ciflic. Acest lucru era permis numai „dacă locuitorii comunei s-au împrăștiat”⁶¹, ceea ce era tocmai cazul siliștilor cuprinse în domeniul lui Said—Mirza Paşa. În condițiile create prin desființarea tiefurilor militare, țărani din satele locuite nu puteau fi decât liberi, iar pământurile lor erau primite direct din partea statului, singura autoritate care putea acorda pămînt în folosință cu drept de posesiune⁶².

Pe tot domeniul lui Said Mirza Paşa existau doar cîteva cîflicuri, dintre care cel mai important și probabil cel mai vechi se afla la Mahmud-Cuiusu, în imediata apropiere a satului⁶³. Alt cîflic era cel situat între Rasova și Cochirleni, lîngă Dunăre⁶⁴, înființat înainte de 1837, cînd a fost vizitat de Moltke⁶⁵. De asemenea, la Defcea (azi Gherghina), paşa încercase o exploatare agricolă, încredințind-o unui turc sărac, căruia îi dăduse unelte de muncă și o sumă de bani în acest scop⁶⁶. Încercarea nu izbutise însă și cîflicul acesta fusese abandonat⁶⁷. În restul domeniului se găseau doar cîșle ale pașei, grupate mai ales pe Valea Carasu⁶⁸, dar pe cea mai mare parte a suhaturilor păsării țăraniilor din satele învecinate sau ale mocanilor și ciobanilor bulgari⁶⁹, care, de obicei, nu plăteau nimic, pricinuind astfel pagube însemnate⁷⁰.

În economia cîflicurilor lui Said Mirza Paşa, pe primul plan se afla sectorul zootehnic, situație valabilă de altfel pentru economia întregii provincii⁷¹. Creșterea bovinelor, care era avantajată de scutirea de dări față de stat⁷², este atestată încă din 1837, cînd se știa că paşa de Silistra avea la păscut în Țara Românească, în apropiere de Călărași, două cirezi, pe care, în luna septembrie, se pregătea să le aducă la dreapta Dunării, „fiind vremea de a le tăia la zalhana”⁷³. Numărul acestor vite era însă destul de mic față de posibilitățile domeniului. La 1850, Ion Ionescu de la Brad constata că, „pe o mera de intinsă”, nu se creșteau decit 230 de bovine (130 de boi și 100 de

⁶¹ Ioan N. Roman, op. cit., p. 206.

⁶² Ibidem, p. 168.

⁶³ Victor Slăvescu, op. cit., p. 73, 80, 88—96, 118.

⁶⁴ Ibidem, p. 59.

⁶⁵ [H. K. B. von Moltke], *Lettres du Maréchal de Moltke sur l'Orient*, Paris, 1872, p. 161.

⁶⁶ Victor Slăvescu, op. cit., p. 83; Ion Ionescu de la Brad, op. cit., p. 105.

⁶⁷ Victor Slăvescu, op. cit., p. 73, 83.

⁶⁸ Ibidem, p. 59, 72—73, 93.

⁶⁹ Ibidem, p. 61, 72, 93—94, 114, 118.

⁷⁰ Ibidem, p. 94.

⁷¹ Ibidem, p. 79, 93, 114; Ion Ionescu de la Brad, op. cit., p. 90, 95, 105.

⁷² Ion Ionescu de la Brad, op. cit., p. 114.

⁷³ Arh. St. Buc., fond Vistieria Țării Românești, dosar 430/1837, f. 4.

vaci)⁷⁴. El aprecia totuși că mai mult de jumătate dintre boii de plug erau „foarte frumoși”, iar „în tamazlicul vacilor” se puteau vedea „cele mai frumoase vite”⁷⁵. Said Mirza Paşa se îngrijise de procurarea unor tauri de rasă.⁷⁶ Cu toate acestea, oamenii pașei nu se ocupau în suficientă măsură de aceste vite; creșterea vacilor nu era „îndreptată nici spre facerea unتلui, nici a brinzelui”, iar creșterea vițelor se facea în mod defectuos, datorită mulsului excesiv⁷⁷.

De asemenea, pe întreg domeniul, nu se creșteau decit 17 bivoli, deși apropierea apelor Dunării și ale Văii Carasu oferea condiții favorabile pentru aceste animale. La 1850 însă rămăseseră numai 7, deoarece 10 trecuseră Dunărea și se găseau pe moșia Buliga din județul Ialomița, în dreptul Rasovei⁷⁸. Printre ei se găseau însă și exemplare rare, deoarece Ion Ionescu de la Brad, în schimbul serviciilor aduse lui Said Mirza Paşa, primește de la acesta „o extraordinară bivolă albă”⁷⁹.

Numărul oilor era destul de mare (4 000), dar, aşa cum constată reputatul agronom român, ele erau „amestecate laolaltă, părăsite și lăsatе la voia întîmplării și a dobitociei ciobanilor”⁸⁰. Acest lucru dăuna desigur intenților pașei, care, în scopul îmbunătățirii rasei ovine, adusese pe domeniul său berbeci merinos⁸¹ și „oi cu coada lată”⁸², despre care spunea cu mindrie că fiecare oaie cîntărea 110 ocale⁸³. Pe pământurile sale se aflau mai multe cîșle⁸⁴. Cu toate acestea, numai o parte din păsunile de pe mera erau folosite de oile pașei, multe suhaturi fiind păscute de vitele unor ciobani străini, care nu plăteau „după dreptate”⁸⁵. Unii dintre ei se aflau chiar pe cîflicul de la Mahmud-Cuiusu⁸⁶, cel mai important de pe domeniul. Păgubele pricinuite de această situație se ridicau, după estimarea lui Ion Ionescu de la Brad, la peste 15.000 de lei anual⁸⁷. În afară de oi, se creștea, pe întreaga mera, un mare număr de capre (1 000)⁸⁸, printre care se găseau și „capre de Angora”, aduse special de Said Mirza Paşa⁸⁹ și pe care reputatul agronom le aprecia ca „foarte frumoase”⁹⁰.

⁷⁴ Victor Slăvescu, op. cit., p. 93.

⁷⁵ Ibidem, p. 91.

⁷⁶ Ion Ionescu de la Brad, op. cit., p. 105.

⁷⁷ Victor Slăvescu, op. cit., p. 91—92.

⁷⁸ Ibidem, p. 93.

⁷⁹ Ibidem, p. 84.

⁸⁰ Ibidem, p. 93.

⁸¹ Ibidem, p. 73, 80, 93; Ion Ionescu de la Brad, op. cit., p. 105.

⁸² Victor Slăvescu, op. cit., p. 81, 93; Ion Ionescu de la Brad, op. cit., p. 105.

⁸³ Victor Slăvescu, op. cit., p. 81.

⁸⁴ Ibidem, p. 59.

⁸⁵ Ibidem, p. 93—94.

⁸⁶ Ibidem, p. 94.

⁸⁷ Ibidem.

⁸⁸ Ibidem, p. 93.

⁸⁹ Ibidem, p. 80, 92; Ion Ionescu de la Brad, op. cit., p. 105.

⁹⁰ Victor Slăvescu, op. cit., p. 92.

Pe domeniu se mai găseau 300 de cai⁹¹, care, ca și bovinele, erau exceptați de la darea către stat numită beliic⁹². Iepele erau împărțite în patru cîrduri, iar unele dintre ele erau apreciate de marele agronom român ca „prea frumoase și atît de bine făcute că nici că poate dori cineva altele mai bine conformate”⁹³. Said Mirza Pașa adusese 15 armăsari de rasă, special spre a obține cai pentru nevoile artilleriei otomane⁹⁴. Reproducerea se făcea însă la întimplare și, de altfel, întreaga herghelie era „lăsată în voia soartei”. Cu puțină grija, ar fi putut rezulta „căii cei mai frumoși, cei mai de preț, cei care se întreabă în Dobrogea, în capitalele București, Iași și Constantinopole, cu un cînt, cai pentru toate scopurile”⁹⁵.

Pentru hrana vitelor pe timpul iernii nu se acorda atenția cuvenită constituirii rezervei necesare de furaje. Pe cîflicul de la Mahmud-Cuiusu se trecurse, în mai 1850, la ararea unui teren înainte de a se tăia iarbă care se făcuse de coasă și care era „cea mai bună și mai multă de pe moșie”, pierzindu-se astfel o însemnată cantitate de nutrît. Coasa se făcuse de altfel acolo la întimplare, răminind necosită tocmai locurile cele mai potrivite pentru fin⁹⁶.

Pașa luase măsuri și pentru dezvoltarea sericiculturii. La Mahmud-Cuiusu, unde exista o plantărie de 1.500 de duzi, se adusese și „21 de dramuri” de „sămînă de gîndaci”, dar, aşa cum observa Ion Ionescu de la Brad, s-ar fi putut crește acolo peste o oca, realizîndu-se, numai din această ramură, un venit anual de cel puțin 20.000 de lei⁹⁷.

Cultura cerealelor ocupa însă un loc redus în economia domeniului lui Said Mirza Pașa. La 1850, pe cîflicul de la Mahmud-Cuiusu, pentru recolta aceluia an se semănașeră doar 150 de chile de grîu, 40 de secară și 45 de orz și ovăz. Grîul era „rar și plin de buruieni rele”, spre deosebire de „tarlalele locuitorilor de alături”⁹⁸. În primăvara anului 1850, locul cel mai potrivit pentru cultivarea grîului de pe tot terenul cîflicului rămăsese nelucrat. De altfel se arase prost, cu pluguri primitive, trase de cîte 10 boi⁹⁹, cu care se lucrase numai o mică parte a terenului arabil. Se făcuse totodată greșeala ca toate plugurile să fie puse pe o singură brazdă, ceea ce făcea ca, în cazul în care unui se strica, cele din urmă să fie silite să stea. Abia la intervenția repetată a lui Ion Ionescu de la Brad s-a trecut la plasarea plugu-

⁹¹ Ibidem, p. 93.

⁹² Ion Ionescu de la Brad, op. cit., p. 113—114.

⁹³ Victor Slăvescu, op. cit., p. 92.

⁹⁴ Ibidem; Ion Ionescu de la Brad, op. cit., p. 105.

⁹⁵ Victor Slăvescu, op. cit., p. 92.

⁹⁶ Ibidem, p. 91.

⁹⁷ Ibidem, p. 94—95.

⁹⁸ Ibidem, p. 90.

⁹⁹ Pentru plugul folosit în Dobrogea înainte de 1877, vezi și C. Parițanu, „Discursul domului... președintele Consiliului general județian, pronunțat ca ocazia împărțirii premiilor la concursul regional agricol din Constanța, Constanța, 1897”, p. 4.

rilor pe brazde deosebite, fapt care a dat imediat rezultate mai bune¹⁰⁰. În cele din urmă, la sugestia marelui agronom român, pașa se hotărise să achiziționeze 20 de pluguri moderne, de tip „Dombasle”¹⁰¹.

În grădina cîflicului de la Mahmud-Cuiusu se crease și o răsadniță de tutun, a cărui sămință fusese trimisă de Said Mirza Pașa, „în nădejdea dăruirei unui nou venit industriei Dobrogei”. Deși sămința venise tirziu, Ion Ionescu de la Brad dăduse grădinărilui toate indicațiile pentru a se putea obține „un rezultat bun”¹⁰².

Pe terenurile același cîflic, reputatul agronom român găsea o mulțime de peri, pruni și cireși sălbatici, care zăceau în această stare, deși grădinărilor de acolo „cunoștea meșteșugul altorii”¹⁰³. În primăvara duzilor, cu toate că pașa afirmase că le merge prost, din cauza locului umed¹⁰⁴, Ion Ionescu de la Brad constata că plantația se prezinta bine, dar că era nevoie de prășirea și gunoarea tiecării pom, ceea ce s-a și realizat de altfel, la sugestia sa¹⁰⁵.

Mai tirziu, acest mare domeniu s-a împărțit între descendenții lui Said Mirza Pașa. Immediat după reintegrarea Dobrogei la România, cea mai mare parte a fostei „merele” era cuprinsă în cîflicul „Saidia și Amzalia”, în suprafață de aproximativ 10.000 de hectare, pendinte de comuna Mahmud-Cuiusu¹⁰⁶, care a fost stăpînit la început de moștenitorii pașei¹⁰⁷. Se mai desprinse cîflicul Cîzîlgîc, care insuma 646,7295 de hectare, aflat tot în apropiere de Mahmud-Cuiusu¹⁰⁸ și cîflicul de la Ivrinezu¹⁰⁹. Ambele aparțineau de ascuntema urmașilor lui Said Mirza Pașa¹¹⁰.

După revenirea Dobrogei la România, cu prilejul lucrărilor de delimitare și parcelare a terenurilor, începute în 1882¹¹¹, a fost constatat un număr destul de mare de cîflicuri. Numai în județul Constanța au fost recunoscute oficial de statul român 29 de cîflicuri, totalizînd o suprafață de 14.927,2159 de hectare¹¹². Astfel, în apropiere

¹⁰⁰ Victor Slăvescu, op. cit., p. 90—91.

¹⁰¹ Ibidem, p. 81.

¹⁰² Ibidem, p. 95—96.

¹⁰³ Ibidem, p. 96.

¹⁰⁴ Ibidem, p. 81.

¹⁰⁵ Ibidem, p. 95.

¹⁰⁶ Marin Petrescu, op. cit., p. 1; G. G. Vernescu, *Delimitările și parcelările din județul Constanța de la 1882—1907. Intocmite de..., Constanța*, 1907, p. 7.

¹⁰⁷ Marin Petrescu, op. cit., p. 1.

¹⁰⁸ Arh. St. Constanța, fond Inspectoratul cadrastral al județului Constanța, dosar 45 (cota veche).

¹⁰⁹ Ibidem, dosar 4 (cota veche).

¹¹⁰ Ibidem, dosarele 4 și 5 (cota veche).

¹¹¹ T. Mateescu, „Mențiuni despre minere din satul dobrogene în actele ‘Comisiunii de parcelare a Dobrogei’”, în „Revista Arhivelor”, X (1967), nr. 2, p. 242.

¹¹² G. G. Vernescu, op. cit., p. 7.

de Hirșova, erau următoarele ciflicuri: Eschi-Sarai¹¹³, ținind de comuna Girliciu, în suprafață de 211,4395 ha, care aparținea lui Hagi Habibullah Bechir¹¹⁴; Ahmed Hagi Abdurahman de lîngă Terzichioi¹¹⁵ (azi Runcu) și Muslu-Bei, din vecinătatea satului cu același nume¹¹⁶. Se menținea și vechiul ciflic Ceatalor-mână¹¹⁷, deținut la 1850 de Han-Mîrza. Ceva mai la sud era ciflicul Hagi Cabul, în suprafață de 146,7204 ha, în hotarul satului Cartatai¹¹⁸ (azi Nispări). Altul se găsea la est de Cernavoda, însemnat, fără nume, în harta ridicată de Marele Stat Major al Armatei Române la 1882¹¹⁹.

Mai spre sud, lîngă satul Chertic-Punar (azi Curcani), se afla, izolat, ciflicul Susus-Ali-Bei (76,3021 ha)¹²⁰. În apropierea satelor Lipnița și Coslugea, fusese cîndva ciflicul Ali-Pașa, numit aşa după numele posesorului¹²¹. Pe teritoriul comunei Gherengic (azi Peceneaga), erau ciflicurile Bășpunar, în suprafață de 380,4073 ha, aparținind lui Abdulah Ibrahim din Mangalia¹²² și ciflicul Haidar-chioi (1154,6429 ha), stăpinit de Fatme Hagi Murat-Bei¹²³. Ceva mai departe, lîngă satul Copucci (azi Arsa), se afla ciflicul lui Ioan Popa Ioan (22,9825 ha)¹²⁴. De comuna Caraomer (azi Negru-Vodă), țineau ciflicul Alibechioi, în suprafață de 1049,2916 ha¹²⁵; de Sarighiol (azi Albești), ciflicul Cacea-mac (120 ha)¹²⁶ și ciflicul lui Raine Atanasof (121,7616 ha)¹²⁷; de Chiragi (azi Cotu Văii), ciflicurile Nalbant (147,3901 ha)¹²⁸, Papuccci (185,2390 ha)¹²⁹ și Casimcea (740,5707

¹¹³ Ciflicurile erau numite fie cu denumirile satelor dispărute, atunci cînd în cuprinsul lor intra o siliște (așa cum este cazul ciflicului Eschi-Sarai), fie cu numele deținătorilor.

¹¹⁴ Arh. St. Constanța, fond Inspectoratul cadastral al județului Constanța, dosar 80/1883, I. 1—2.

¹¹⁵ Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, Harti, C. XXXII. 1; *Marele dicționar geografic al României*, vol. I, București, 1898, p. 76.

¹¹⁶ Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, Harti, C. XXXII. 1; *Marele dicționar geografic al României*, vol. IV, București, 1901, p. 426.

¹¹⁷ Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, Harti, C. XXXII. 1.

¹¹⁸ Ibidem; Arh. St. Constanța, fond Inspectoratul cadastral al județului Constanța, dosar 100/1882—1889, f. 2.

¹¹⁹ Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, Harti, C. XXXII. 1.

¹²⁰ Ibidem; Arh. St. Constanța, fond Inspectoratul cadastral al județului Constanța, dosar 193/1882—1888, f. 1; T. Mateescu, *Mențiuni despre ruinele din satele Dobrogene...*, p. 248.

¹²¹ *Marele dicționar geografic al României*, vol. I, p. 58.

¹²² Arh. St. Constanța, fond Inspectoratul cadastral al județului Constanța, dosar 92 (cota veche).

¹²³ Ibidem, dosar 77 (cota veche).

¹²⁴ Ibidem, dosar 9/1882, f. 1—2.

¹²⁵ Ibidem, dosar 5/1882—1884, f. 2.

¹²⁶ *Marele dicționar geografic al României*, vol. II, București, 1899, p. 139.

¹²⁷ Arh. St. Constanța, fond Inspectoratul cadastral al județului Constanța, dosar 84 (cota veche).

¹²⁸ Ibidem, dosar 139/1882—1899, f. 1—2.

¹²⁹ Ibidem, dosar 158/1882—1895, f. 1.

ha)¹³⁰, iar de Musurăt (azi Movilița), ciflicurile Ceatmălar (231,7556 ha)¹³¹, Carilichioi (302,1749 ha)¹³², Urluchioi¹³³ și ciflicul lui G. Ogneanof (151,6848 ha)¹³⁴. Lîngă satul Biuiuc Tatlageac (azi 23 August) se găsea ciflicul Tatlageac, care însuma 601,2284 ha¹³⁵. Un ciflic mare a existat în vecinătatea satului Inancișme (azi Fîntinile), în suprafață de 900,9164 ha, al tătarului Giura Pașă¹³⁶, moștenit apoi de fiul său Ali Bei, care avea, se pare, încă un ciflic la Tariverdi¹³⁷.

În județul Tulcea, pentru care ne-au rămas mai puține știri în această privință, au existat de asemenea cîteva ciflicuri: Ahmed Abdurahman, lîngă satul Aigir Ahmed¹³⁸ (azi Măgurele); Tașburnu, la est de satul Ostrov (circa 100 ha)¹³⁹; Ali Murtaza (80 ha), la nord de Araclar¹⁴⁰ (azi Făgăraș Nou); ciflicul lui Ilagi Avat de la Potur¹⁴¹ (azi Panduru) și ciflicul Mănăstirii Uspenia, în suprafață de 60,6280 ha, ținind de comuna Slava Rusă¹⁴². Ciflicuri au avut, se pare, și mănăstirile mahomedane de la Başpunar și Treșnic, din apropierea satului Nalbant¹⁴³.

După cum se vede, cele mai multe ciflicuri erau stăpinate de turci și tătari. Au existat totuși unele și în posesia românilor. Astfel, bogatul negustor Mihalache Petrescu din Tulcea avea un ciflic la Ciucurova¹⁴⁴. Românul macedonean Vell-Iani Constantin, stabilit după războiul Crimeii, în Dobrogea, unde s-a căsătorit cu o diciancă din Rasova, și-a cumpărat o moșie la Enigea (azi Deleni, jud. Constanța) a cărei intindere a fost sporită mai tîrziu de urmașii săi¹⁴⁵. Nu este exclus de asemenea ca și unii ciorbașii¹⁴⁶ din satele românești să fi deținut ciflicuri. Așa a fost poate cazul lui Petru Melcu, ciorbașul sa-

¹³⁰ Ibidem, dosar 28/1882—1885, f. 1—2.

¹³¹ Ibidem, dosar 37/1882—1889, f. 2.

¹³² Ibidem, dosar 112/1882—1889, f. 1.

¹³³ Ibidem, dosar 38 (cota veche).

¹³⁴ Ibidem.

¹³⁵ Ibidem, dosar 94 (cota veche).

¹³⁶ Ibidem, dosar 52 (cota veche); M. D. Ionescu - [Dobrogeanu], *Dobrogea în pragul veacului al XX-lea*, București, 1904, p. 371.

¹³⁷ M. D. Ionescu - Dobrogeanu, op. cit., p. 371.

¹³⁸ *Marele dicționar geografic al României*, vol. I, p. 30.

¹³⁹ Ibidem; Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, Harti, C. XXXII. 1.

¹⁴⁰ *Marele dicționar geografic al României*, vol. I, p. 57.

¹⁴¹ Arh. St. Constanța, fond Inspectoratul cadastral al județului Constanța, dosar 28 (cota veche).

¹⁴² Ibidem, dosar 188/1883—1887, f. 1.

¹⁴³ V. Ursărescu, *Monografia comunei Nalbant din județul Tulcea*, Tulcea, 1910, p. 25.

¹⁴⁴ Brutus Cotovu, *Cerchezii. (Un neam dispărut din Dobrogea)*, în „Analele Dobrogei” II (1921), nr. 3, p. 409.

¹⁴⁵ Ion Dinu, *Un „boier”: Vasileache Constantin*, în „Dobrogea jumă”, Constanța, 22 noiembrie 1940, p. 1.

¹⁴⁶ Termenul de ciorbaș era aplicat, la început, nobililor creștini, din rindurile căror se alegea primarul unei localități (preponderent creștină), numit cogaș (tr. kocabasi). (A. Papadopol Vîtorescu, *La Bulgarie ancienne et moderne sous le rapport géographique, historique, archéologique, statistique*

tului Turcoaia, care avea o herghelie de peste 90 de cai de rasă și despre care Ion Ionescu de la Brad spunea că era „putred de bogat”¹⁴⁷.

Așezările monahale românești din nordul Dobrogei posedau de asemenea cîllicuri. De o mare bogătie dispunea Mănăstirea Cocoșu, înființată la 1833¹⁴⁸ de călugărul Visarion, originar din Făgăraș¹⁴⁹. Acesta, după mulți ani petrecuți la mănăstirile din Moldova și de la Muntele Athos, a venit în Dobrogea, unde, cu ajutorul românului Ene, „ciorbagiul ciorbagiilor” din cauză Isaccea, a cumpărat de la o bătrînă cadină, pentru 300 de lei turcești¹⁵⁰, un mic teren situat între Dealul Fetii și Dealul Cocoșului¹⁵¹, din apropierea satului Nicuileț. Acolo s-a construit prima biserică a mănăstirii, care, din 1841, începe să funcționeze legal, fiind recunoscută de autoritățile otomane¹⁵². Probabil tot atunci¹⁵³, s-a obținut din partea statului, în schimbul sumei de 12.000 de lei¹⁵⁴, un taxă¹⁵⁵ pentru o marea, care constituia deci un teren din categoria miriye, cuprinsind 800 de hectare de pădure și 427 de hectare pămînt arabil, situat la punctul Lozova¹⁵⁶. Cîllicul acesta includea și siliștea fostului sat Viliimad, precum și 7 locuri plantate cu viță de vie¹⁵⁷.

La 1850, mănăstirea poseda un mare număr de animale (1.500 de oi, 120 de vaci, 300 de capre, 40 de cai) și stupi, care, împreună cu roful pămîntului (îndeosebi de la grâu și viță de vie), îi aduceau un venit anual de 70.000 de lei și pentru care trebuia să plătească statului dijme de 7.000 de lei. Valoarea tuturor bunurilor mănăstirii se ridică atunci,

et commercial. Saint-Petersbourg, 1856, p. 167–168). Mai apoi, el ajunge să desemneze numai această funcție. Este foarte clară explicația dată, la 1850, de Ion Ionescu de la Brad: „Ciorbagiul echivalează cu le maire de la commune”. (Victor Slăvescu, op. cit., p. 77). Fiecare oraș, sat și chiar cătun, cu un anumit număr de locuitori, alegea un primar după religia majorității locuitorilor. (Eugène Jouve, Guerre d'Orient. Voyage à la suite des armées alliées en Turquie, en Valachie et en Crimée, vol. I, Paris, 1855, p. 202). Pentru originea și evoluția sensului acestui termen, vezi și I. H. Uzuncarsili, Corbadji, în Encyclopédie de l'Islam, ed. cit., vol. II, p. 207–208.

147 Victor Slăvescu, op. cit., p. 98.

148 Roman Sorescu, Monastirile dobrogene, București, 1914, p. 16; Ioan Dragomir, Cîteva documente turcești necunoscute privitoare la Mănăstirea Cocoș, în „Biserica ortodoxă română”, LXXXII (1964), nr. 11–12, p. 1110.

149 Victor Slăvescu, op. cit., p. 102.

150 Ibidem. După tradiția conservată de călugării mănăstirii, suma ar fi fost de 350 lei turcești. (Roman Sorescu, op. cit., p. 18).

151 Victor Slăvescu, op. cit., p. 102.

152 Ioan Dragomir, art. cit., p. 1110–1111.

153 Poate de aceea Ion Ionescu de la Brad spunea, la 1850, că avea mănăstirei data de 10 ani. (Victor Slăvescu, op. cit., p. 103).

154 Ibidem, p. 102.

155 Actul ne-a parvenit în traducere românească. (Zamfir Filotti, Mănăstirea Cocoșu. Regimul proprietății în Dobrogea..., București, 1889, p. 5). Vezi și Ioan Dragomir, art. cit., p. 1120, unde a fost publicat din nou, fiind considerat ca inedit.

156 Zamfir Filotti, op. cit., p. 20.

157 Victor Slăvescu, op. cit., p. 103.

după nici două decenii de existență, la suma de 400.000 de lei. Muncile erau efectuate de cei 30 de călugări și ce încă 30 de slugi. Pentru a obține autorizația construirii unei biserici noi, de piatră, starețul Visarion a trebuit să dea, după cum știa Ion Ionescu de la Brad, 1.500 de lei, o vacă și 30 de ocale de unt, plus „alți bani la cadii și fruntașii turci”¹⁵⁸. Acești lăcaș a fost ridicat însă abia în 1853, cu sprijinul mocanului Nicolae Hagi Ghijă Poenaru, venit să se călugărească la Mănăstirea Cocoșu, căreia i-a donat 15.000 de galbeni, 500 de oi și 15 cai¹⁵⁹.

Atât starețul Visarion, cât și succesorul său, starețul Damiil, s-au îngrijit de buna gospodărire și de mărirea averii mănăstirii¹⁶⁰. Până la 1877, acest așezămînt s-a îmbogățit, fie prin cumpărări, fie prin donații, cu noi terenuri arabile și vii, la care se adăuga mori și chiar prăvălie și hanuri în orașele Isaccea și Tulcea¹⁶¹. În 1867, negustorul „moldovean” Tudor Sidor din Tulcea, de fel din satul Congaz, a dăruit mănăstirii 500 de oi, 20 de vaci și 30 de cai, „cu condiția ca aceste animale și produsul realizat de pe urma lor să fie exclusiv folosit pentru îmbunătățirea condițiilor de trai ale călugărilor”¹⁶².

După reintegrarea Dobrogei la România, pentru a evita „răscumpărarea dijmei”, stabilită prin legea din 3 aprilie 1882¹⁶³, Mănăstirea Cocoșu a pretins să își recunoască creștul de proprietate absolută asupra terenurilor pe care le deținea¹⁶⁴. Procesul cu statul român a fost încă pierdut¹⁶⁵, deoarece s-a constatat că pămînturile respective făceau parte din categoria miriye. La fel s-au petrecut lucrurile și cu mănăstirile mahomedane de la Başpınar și Trestenic¹⁶⁶.

Tot în zona păduroasă din nordul Dobrogei se află un alt așezămînt monahal românesc, îngă satul Taița, de la care și-a luat de altfel și numele. Această mică mănăstire, întemeiată de fugari moldoveni din satul Ciohorăni, cărora domnitorul Mihail Sturdza le răpise pămînturile, poseda și ea un cîllic. Cei 6 călugări pe care-i găsea acolo, la 1850, Ion Ionescu de la Brad, realizaseră „cu munca lor”, o frumoasă avere, constând în 300 de oi, 40 de vaci, 10 cai și 80 de stupi, dar și în terenuri arabile, deoarece plăteau statului dijme atât pentru vite cât și pentru roadele pămîntului¹⁶⁷. Din păcate, existența acestui

158 Ibidem, p. 102–103.

159 M. D. Ionescu-Dobrogeanu, op. cit., p. 388; D. Sandru, Mocanii în Dobrogea, București, 1946, p. 76.

160 Ioan Dragomir, art. cit., p. 1111–1112.

161 Ibidem, p. 1116–1119.

162 Ibidem, p. 1117.

163 Vezi textul acestei legi la Ioan N. Roman, op. cit., p. 250 și urm.

164 Zamfir Filotti, op. cit., p. 5–6.

165 Ibidem.

166 V. Ursărescu, op. cit., p. 25.

167 Victor Slăvescu, op. cit., p. 102.

așezămînt monahal a fost de scurtă durată, dispărind înainte de reintegrarea Dobrogei la România¹⁶⁸.

Pe la mijlocul secolului al XIX-lea, au existat mai multe încercări ale unor români din Țara Românească și Moldova de a înființa cîrliguri în Dobrogea¹⁶⁹. Cea mai serioasă a fost întreprinsă, la 1850, de revoluționarii de la 1848, emigrați în Imperiul otoman, care l-au delegat pe Ion Ionescu de la Brad, ca specialist agronom, să meargă la fața locului, pentru a face cercetări în acest sens. Ion Ghica, N. Bălcescu, inginerul Iordan și alii participanți la revoluție au fost cîrligați de această idee, dar proiectul nu s-a putut realiza datorită angajării, chiar în acel an, a lui Ion Ionescu de la Brad ca administrator al cîrligurilor din Tesalia ale marelui vizir Reşid Pașa¹⁷⁰.

Au existat în Dobrogea și cîrliguri ale unor străini, veniți special pentru încercări de exploatare agricolă în această provincie, unde întinderi mari de pămînt roditor stăteau nelucrate¹⁷¹. Astfel, la Iglîța, în cauză Măcin, se afla, constituită înainte de 1861, cîrligul unui francez, Dr. More¹⁷². Acesta obținuse acolo din partea statului un teren întins, pe care cultivava cereale și creștea un mare număr de vite, recoltând totodată însemnate cantități de furaje¹⁷³. În toamna anului 1868, cînd a fost vizitată de profesorul german Brennecke, ferma aceasta era foarte prosperă¹⁷⁴. În 1866, scriitorul rus Grigore Danilevski era informat de existența unui cîrlig al lui Lamartine la Carabunar, în dreptul orașului Galați¹⁷⁵, dăruit poetului de sultan o dată cu cel de la Bed-el-gamar din Liban¹⁷⁶. Avea peste 200 de hectare și era „foarte dibăci administrat” de un oarecare Dr. Renault¹⁷⁷.

168 M. D. Ionescu - Dobrogeanu, op. cit., p. 382, 640–641.

169 Victor Slăvescu, op. cit., p. 99.

170 T. Mateescu, *Projet roumain d'exploitation agricole en Dobroudja...*, p. 657–663.

171 Statul otoman încuraja prin măsuri speciale venirea străinilor, mai ales a celor ce voiau să cultive pămîntul. Astfel, s-a dat, în 1857, o lege privind „Condițiunile pentru coloniștii care doresc să se stabilească în Turcia, devînd săpisi ai Imperiului otoman”, iar în 1868, o „Lege prin care se concedă străinilor dreptul de proprietate imobiliară în Imperiul otoman”. (Ion N. Roman, op. cit., p. 220–223, 224–226). Pămîntul era acordat în mod gratuit, prevăzindu-se scutire de orice dări pe mări multi ani. (*Ibidem*, p. 221).

172 Al. P. Arbore, *Noi informații etnografice, istorice și statistice asupra Dobrogei...*, în „Analele Dobrogei”, XI (1930), p. 86, nota 1.

173 W. Brennecke, *Die Länder an der unteren Donau und Konstantinopel. Reise-Erinnerungen aus dem Herbst 1868*, Hanover, 1870, p. 62–63, 66.

174 *Ibidem*, p. 66.

175 Gheorghe G. Bezviconi, *Călători ruși în Moldova și Muntenia*, București, 1947, p. 406.

176 Ibidem. La 1850, Ion Ionescu de la Brad pomenea de „cîrligurile date lui Lamartine”, dar reiese că acestea nu se aflau în Dobrogea. (Victor Slăvescu, op. cit., p. 70). Pe de altă parte, n-am putut identifica deocamdată localitatea sau punctul Carabunar și n-am găsit pînă în prezent nici o altă stire despre un astfel de nume topic pe teritoriul Dobrogei. S-ar putea, aşadar, ca informația transmisă de scriitorul rus să fie apocrifă, dat, pentru moment, în lipsa unor dovezi precise care să infirmă, o considerăm autentică.

177 Gheorghe G. Bezviconi, op. cit., p. 406.

Datorită lipsei de apă, caracteristică Dobrogei, îndeosebi în zona de stepă, era necesar ca pe fiecare cîrlig să se construiască puțuri sau cișmele, atât pentru trebuințele cultivării pămîntului, cât și pentru creșterea vitelor. Pe cîrligul de lîngă Aiorman al lui Hasan Pașa se găseau mai multe puțuri adânci, care costaseră fiecare între 7 000 și 10 000 de piaștri¹⁷⁸. Pe domeniul lui Said Mirza Pașa existau 19 finți¹⁷⁹, dintre care, cea mai mare și cea mai frumoasă era cișmeaua de la Mahmut—Cuiusu, în stare, după cum se exprima Ion Ionescu de la Brad, să îndestuleze cu apă „un tîrg întreg”, deși debitul ei era redus la jumătate din cauza stricării canalului în cîteva locuri¹⁸⁰. Pașa făcuse două cișmele și la Delcea, unde încercarea de a înființa un cîrlig dăduse greș¹⁸¹.

Erau necesare, de asemenea, hambare pentru depozitarea recoltelor¹⁸² și mai ales grajduri pentru adăpostirea animalelor. Tradiția locală a păstrat știri despre marile grajduri pentru cai de la Ezibe¹⁸³ și Caraharman¹⁸⁴ ale unor bogătași turci. Din informațiile semnalate dea mai sus, rezultă că cele mai multe cîrliguri dispuneau de cișle, în care erau ținute oile îndeosebi în timpul iernii (tc. kış = iarnă).

Multe cîrliguri cuprindeau și mori (de vînt sau de apă). În 1823, Mehmed Selim Pașa, vali de Silistra, procura din Moldova mai multe pietre de moară din carierele de la Hirca¹⁸⁵. Anul următor, Ahmed Arif Pașa, nou valiu de Silistra, cerea domnului Țării Românești, Grigore Ghica, să-i expedieze trei grinzi mari, care urmau să fie folosite ca fus (dingil) pentru morile lui Mehmed Selim Pașa, ajuns într-

178 Ion Ionescu de la Brad, op. cit., p. 14.

179 Victor Slăvescu, op. cit., p. 90.

180 Ibidem.

181 Ibidem, p. 83.

182 Despre hambările din Dobrogea, care de obicei aveau o capacitate destul de mare, vezi îndeosebi Camille Allard, *Mission médicale dans la Tartarie-Dobrouïcha*, Paris, 1857, p. 18; J. D. de Bois-Robert, *Nil et Danube. Souvenirs d'un touriste. Egypte, Turquie, Crète, Provinces-Danubiennes*, Paris, t. a. p. 303; Ami Boué, *La Turquie d'Europe*, vol. III, Paris, 1840, p. 10; V. Ursărescu, op. cit., p. 19; Simeon N. Morozov, *Monografia comunei Zebil din județul Tulcea*, București, 1913, p. 16. Se foloseau însă și groșile pentru cereale, care se înmulțeau, în mod obișnuit în gospodăriile țăranilor. (Camille Allard, op. cit., p. 18–19). Vezi și R. O. Maier, *Groșile de păstrat bucate (cereale) în Dobrogea*, în „Revista muzeelor”, V (1963), nr. 3, p. 278–279.

183 C. D. Constantinescu-Mircesti, op. cit., p. 50.

184 Titus Cergău, *Legende dobrogene*, în „Analele Dobrogei”, XVIII (1937), p. 167.

185 N. Iorga, *Documente și cercetări asupra istoriei financiare și economice a Principatelor române*, București, 1900, p. 131, 138; Mihail Guboglu, *Catalogul documentelor turcești*, vol. II, București, 1905, p. 514 (rez. 1927), p. 516 (rez. 1836).

temp mare vizir¹⁸⁶. Aceste mori se găseau, fără îndoială, pe teritoriul Dobrogei, în cadrul cîflicurilor pe care le deținea acolo acest înalt dregător otoman. În 1836, este atestată o moară plutitoare pe Dunăre a aianului Hîrșovei, la care lucrau mai mulți oameni¹⁸⁷. Said Mîrza Paşa avea pe domeniul său două mori de vînt, dar, la 1850, una era stricată și lăsată în părăsire¹⁸⁸. Ion Ionescu de la Brad îl sfătuia să construiască două mori pe Dunăre, care, după cum știm, mărginsea la vest părăinturile pașei, apreciind că o astfel de moară, al cărui cost s-ar fi ridicat la 25 000 de lei, ar fi măcinat „în 24 de ceasuri, cînd este apă, cite 2 000 ocale de fână”, aducînd un însemnat venit anual¹⁸⁹. Tot în cadrul unui cîflic trebuie să fi fost și moara pe care un turc din Siliștra, Emin Iuzbasa, o avea, în 1853, la punctul numit Gura Răzvanului¹⁹⁰. În 1872, Mănăstirea Cocoșu cumpăra, cu 2 000 de piaștri, o moară la Lozon (Lozova), lîngă satul Medan¹⁹¹ (Medanchioi, azi Valea Teilor, jud. Tulcea). De asemenea, Mănăstirea Uspenia posedă trei mori de apă, una la Slava Rusă și două la Teche, care făceau parte din cîflicul său¹⁹².

Pe unele cîflicuri, mai cu seamă pe cele situate în nordul Dobrogei, se găseau și „canarale” (tc. kanara), cariere rudimentare de piatră, ale căror urme se pot întîlni și astăzi în foarte multe locuri. Ion Ionescu de la Brad descoperea pe cîflicul de la Ceatalorman al lui Han-Mîrza o mină de ardziei¹⁹³, probabil o canara mai veche părăsită, pentru care va fi dat poate și indicații în vederea reluării explorației. Dr. More avea pe cîflicul său cariere de granit și de piatră de var¹⁹⁴. Altele existau pe cîflicul lui Lamartine de la Carabunar, de unde se aducea piatră de construcție la Galați¹⁹⁵.

Cele mai multe clădiri ale unui cîflic se aflau desigur în jurul conacului, ca dependințe ale acestuia. Conacul servea numai în cazuri rare ca reședință permanentă a posesorului, care, de regulă, locuia la oraș. Era amplasat aproape totdeauna la marginea sau în afara localităților, aflindu-se de obicei în centrul exploatarii. Said Mîrza Paşa avea un conac pe cîflicul său de lîngă Rasova, unde l-a primit în vizită pe Moltke în 1837. Era o clădire obișnuită, a cărei cameră de oas-

peti semăna cu o simplă încăpere de cazarmă¹⁹⁶. La Mahmut-Cuiusu exista de asemenea un conac, unde, în 1850, locuia administratorul cîflicului¹⁹⁷. Tot atunci era menționat de Ion Ionescu de la Brad conacul de la Aiorman al lui Hasan Paşa¹⁹⁸ și cel de la Ceatalorman al lui Han-Mîrza¹⁹⁹, care își avea reședință la Alacapu²⁰⁰ (azi Poarta Albă). Avem știri și despre alte conace, cum ar fi cel de la Inancișme al lui Giura Paşa sau cel al fiului acestuia, Ali Bei, de la Tariverdi²⁰¹. Dr. More, care, în mod obișnuit rezida la Brăila²⁰², își construise un conac pe cîflicul de la Iglîa²⁰³. La fel procedase și negustorul Mihalache Potrescu din Tulcea, carea avea la Ciucurova case mari, în care a avut loc chiar o consfătuire între guvernatorul sandjacului și căpetenile cerchezilor²⁰⁴.

În mod obișnuit, posesorii cîflicurilor nu se ocupau ei însîni de exploatare. Said Mîrza Paşa, înainte de a ajunge valiu de Siliștra, își administrase se pare personal domeniul²⁰⁵. După aceea, deși a continuat să se intereseze îndeaproape de mersul treburilor, a dat fiecare cîflic în seama unui administrator (nazir)²⁰⁶. Aceștia, așa cum scria Ion Ionescu de la Brad, erau însă oameni lipsiți de orice pregătire de specialitate, fiind cu mult inferiori „vătașilor” din Țara Românească²⁰⁷. Nazirul de la Mahmut-Cuiusu nici măcar nu cunoștea bine cîflicul; stătea toată ziua la conac, ieșind pe cîmp doar spre seară, și atunci numai la plimbare²⁰⁸.

Accastă proastă administrare, adăugată la ucltele rudimentare și la metodele de lucru primitive, făcea ca rentabilitatea cîflicurilor din Dobrogea să fie foarte redusă²⁰⁹. Ion Ionescu de la Brad aprecia că de pe domeniul lui Said Mîrza Paşa nu se scotea nici măcar a zecea parte din venitul care s-ar fi putut realiza²¹⁰. Valiul de Siliștra s-a adresat în chip expres reputatului agronom român, cu rugămintea de a-i vizita mereu și de a întocmi un plan pentru măritarea rentabilității cîflicurilor sale²¹¹. În acest scop, Ion Ionescu de la Brad s-a deplasat de două ori la Mahmut-Cuiusu, care, în planul pe care l-a elaborat,

¹⁸⁶ H. K. R. von Moltke, *Lettres...*, p. 161.

¹⁸⁷ Victor Slăvescu, *op. cit.*, p. 91.

¹⁸⁸ Ion Ionescu de la Brad, *op. cit.*, p. 14.

¹⁸⁹ Victor Slăvescu, *op. cit.*, p. 119, 127.

¹⁹⁰ Camille Allard, *op. cit.*, p. 58.

¹⁹¹ M. D. Ionescu - Dobrogăeanu, *op. cit.*, p. 371.

¹⁹² W. Brennecke, *op. cit.*, p. 62.

¹⁹³ *Ibidem*, p. 66.

¹⁹⁴ Brutus Cotovu, *art. cit.*, p. 409.

¹⁹⁵ Ion Ionescu de la Brad, *op. cit.*, p. 104.

¹⁹⁶ Victor Slăvescu, *op. cit.*, p. 91.

¹⁹⁷ *Ibidem*.

¹⁹⁸ *Ibidem*.

¹⁹⁹ Din cauza aceasta, multe cîflicuri erau abandonate după cîțiva ani. *Ibidem*, p. 60, 73, 83-84).

²⁰⁰ *Ibidem*, p. 90.

²⁰¹ *Ibidem*, p. 84, 88.

¹⁸⁶ Mihail Guboğlu, *Documentele turcești din Arhivele Statului și Importanța lor pentru cercetările istorice, în Arhivele Statului. 125 ani de activitate. 1831-1956*, București, 1957, p. 441.

¹⁸⁷ Arh. St. Buc., fond Comitetul Carantinelor, dosar 1121/1837, f. 1, 3.

¹⁸⁸ Victor Slăvescu, *op. cit.*, p. 94.

¹⁸⁹ *Ibidem*.

¹⁹⁰ Arh. St. Buc., fond Ministerul de Război, Departamentul ostășesc, dosar 226/1853, f. 165.

¹⁹¹ Ioan Dragomir, *art. cit.*, p. 1118.

¹⁹² Arh. St. Constanța, fond Inspectoratul cadastral al județului Constanța, dosar 188/1883-1887, f. 1 și planul.

¹⁹³ Victor Slăvescu, *op. cit.*, p. 127.

¹⁹⁴ W. Brennecke, *op. cit.*, p. 66.

¹⁹⁵ Gheorghe G. Bezviconi, *op. cit.*, p. 406.

urma să devină centrul activității economice a întregului domeniul²¹². El a arătat mai întii deficiențele constatare, dind apoi indicații amănunțite pentru dezvoltarea fiecărei ramuri în parte²¹³. Concluzia sa era că, de pe toată mereaua, se putea realiza un venit de 6000 de galbeni anual²¹⁴. Numai din îngrășarea vitelor s-ar fi obținut cel puțin 1000 de galbeni²¹⁵. La cererea lui Han-Mirza, Ion Ionescu de la Brad a întocmit un plan asemănător și pentru cîsticul de la Ceatalorman²¹⁶. Se pare însă că aceste indicații n-au fost următe decât în mică măsură, fiindcă, din ceea ce cunoaștem, nu s-au observat ulterior progrese semnificative.

O greutate în plus o constituia lipsa brațelor de muncă. Am văzut că, încă de la apariția lor, în secolul al XVIII-lea, cîsticurile, înființate aproape exclusiv în afara domeniilor feudale, au fost legate obligatoriu de folosirea muncii salariate. După 1800, diminuarea populației Dobrogei, iar apoi acordarea pămînturilor de către stat, prin sistemul tăpuurilor, au făcut ca forța de muncă a țărănilor să fie iadisponibilă în afara gospodăriilor proprii. La 1868, Dr. More se plingea că o mare dificultate pentru exploatarea pămîntului său de la țiglă constă în faptul că mina de lucru era acolo „rară și peste măsură de scumpă”²¹⁷. Comisia Europeană a Dunării era nevoită atunci, pentru lucrările din Delta, să angajeze lucrători cu salarii de 13—14 piastră pe zi²¹⁸.

Muncile de pe cîsticuri erau indeplinite numai de argați, pentru care existau, de regulă, locuințe speciale pe lîngă conace. Astfel, după tradiția locală, a Ezubei ar fi fost peste 100 de servitori²¹⁹. Știm apoi sigur că Mănăstirea Cocoș avea, la 1850, un număr de 30 de „slugi”²²⁰. Acești argați lucrau fie la paza vitelor²²¹, fie la munca cîmpului. Cei mai mulți dintre ei erau români, fugari din partea stîngă a Dunării²²².

²¹² Ibidem, p. 88, 118.

²¹³ Ibidem, p. 88—96, 118.

²¹⁴ Ibidem, p. 92.

²¹⁵ Ibidem, p. 94.

²¹⁶ Ibidem, p. 119, 127.

²¹⁷ W. Brennecke, op. cit., p. 66.

²¹⁸ Ibidem, p. 81.

²¹⁹ C. D. Constantinescu-Mirceaști, op. cit., p. 50.

²²⁰ Victor Slăvescu, op. cit., p. 102.

²²¹ Pentru folosirea păstorilor de la stînga Dunării (din Transilvania, Țara Românească și Moldova) la vitele țăărărilor și turcilor din Dobrogea, vezi Tudor Mateescu, *Stiri noi despre prezența moșnenilor în Dobrogea în timpul stăpânirii otomane*, în „Revista Arhivelor”, anul XLVIII (1971), vol. XXXIII, nr. 3, p. 408—409, 413, 415—417.

²²² Pentru intensificarea fugii în Dobrogea a țărănilor din Moldova și Țara Românească în perioada regulamentară, vezi îndeosebi Camille Allard, op. cit., p. 64; Gh. Platon, *Informații noi privind teritoriul și populația Dobrogei în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie «A. D. Xenopol»», V, Iași, 1968, p. 211; P. P. Panaitescu, *O statistică a Dobrogei din 1849*, în „graiul românesc”, II (1928), nr. 5, p. 82; Ilie Corbus, *Agricultura Țării Românești în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, București, 1969, p. 40, 107.

care nu-și puteau face dintr-o dată un rost în Dobrogea²²³. El erau un timp la bunul plac al dregătorilor turci²²⁴, care puteau oricind să-i repartizeze forțat.²²⁵ O observație a lui Ion Ionescu de la Brad este foarte semnificativă în acest sens: „Sunt unii trimiși pe la țătari ca argați și care ar dori să se așeze, însă sunt încă în aşteptare de a se învechi mai mult, spre a nu-i da înapoi în țară”²²⁶. Dacă erau întlniți în mod curent în gospodăriile țărănilor musulmani, folosirea lor se practica pe scară și mai largă, în cadrul cîsticurilor.

La 1837, un român din județul Ialomița, Constantin Burlacu, se afla de zece ani „slugă la un turc” în Dobrogea, în satul Mahmut-Cujiusu²²⁷, aşadar pe cîsticul lui Said Mirza Pașa. În august 1838, un ofițer, un subofițer și doi soldați din trupa de grăniceri de la Giurgiu au dezertați fugind peste Dunăre la Rusciuc²²⁸. Acolo au fost arestați de turci și infișați pașei de Silistra, „ce atunci era la Rusciuc”, care i-a trimis „la o moșie a dumisale și anume Mahmut Coisu, din jos de cetatea Silistrii”. Acolo au fost puși să lucreze pe cîstic, ofițerul dându-i-se, foarte probabil, o slujbă de supraveghetor. Curind însă, subofițerul și cei doi soldați, căndu-se de greșala dezertării, s-au furîsat de ofițer „și de oameni (i) pași (i)” și au fugit, reușind apoi să trecă peste Dunăre, la Călărași²²⁹.

Tot în 1838, la 1 iunie, un soldat grănicer a fugit în Dobrogea, stabilindu-se la Hirșova, „la aianu(1) de acolo”²³⁰, desigur, ca argat pe cîsticul acestuia. La 12 mai 1839, comandantul roții (companiei) de la Gura Ialomiței raporta la Dejurystva Oștirilor că aianul Hirșovei tăinuia ostași dezertori din Țara Românească, pe care îl avea „întrebuiți în slujiile sale”²³¹.

În martie 1845, revineană în Țara Românească Ion sin Petre, de fel din județul Ialomița, trecut de mic copil, împreună cu părinții săi, în Dobrogea, unde se stabilise în satul Parachiu (Parachioi, azi Băneasa, jud. Constanța). În 1838 a intrat ca slugă la un turc din Silistra, Meemet Topci Bașa, la care a slujit atât în oraș, cit și la cișla acestuia de la Satu Nou, unde avea mai mulți ciobani și un vătaf („chehaia”) peste aceștia. În momentul în care și-a cerut simbria de 1052 de lei, la care avea dreptul, turcul a început să-l silească să treacă

²²³ Victor Slăvescu, op. cit., p. 70, 112, 122, 129—130.

²²⁴ Ibidem, p. 129—130.

²²⁵ Ibidem, p. 70.

²²⁶ Ibidem.

²²⁷ Arh. St. Buc., fond Vornicia din Lăuntru, dosar 3563/1837, f. 3.

²²⁸ Ibidem, fond Ministerul de Război, Departamentul ostășesc, dosar 86/1838, f. 442.

²²⁹ Ibidem, f. 489.

²³⁰ Ibidem, f. 321.

²³¹ Ibidem, dosar 86/1839, f. 175.

că la islamism²³², ceea ce l-a determinat să fugă cu o luntre peste Dunăre²³³.

În 1842, un locuitor din orașul Botoșani, Iorgu Cănanău, a trecut în Dobrogea, unde s-a angajat ca „slugă la un turc din Hîrșova, anume Selim aga”. După cinci ani, în ianuarie 1847, „aprinzindu-să o coșară a stăpină-su, pă doi din tovarăși(i) lui slugi i-au tăiat, iar el au fugit spre a-și scăpa viață”, izbutind să ajungă cu bine în Țara Românească²³⁴. În august 1853, fugau la fel la stînga Dunării doi moldoveni stabiliți în Dobrogea, unde lucraseră ca morari la moara de la Gura Răzvanului și lui Emin Iuzbașa din Silistra, fiind „amenințați de pomenitul turc”²³⁵. În octombrie 1854, revineau în Moldova, de unde erau originari, fugiți de frica turcilor, Grigore Dîngă și Gheorghe Bălan, care slujiseră la Mănăstirea Cocoșu, al doilea având și meseria de căramidă²³⁶.

Deținătorii turci și tătari ai cîflicurilor, care, de regulă, erau și dregători ai statului otoman, recurgeau adesea, pentru muncile agricole, la folosirea forțată a românilor autohtoni. Ion Ionescu de la Brad constata, la 1850, că românii dobrogeni erau siliți de demnitarii locali să lucreze pe cîflicurile acestora cîte trei zile la seceră și trei zile la coasă, în timp ce bucătele lor rămîneau nestrinse sau chiar se prăpădeau pe cimp²³⁷. În afara de aceasta, erau plătiți doar cu jumătate (5 lei) sau chiar cu un sfert (2,50 lei) din prețul unei zile de lucru, care, în mod obișnuit, se ridica la 10 lei²³⁸. Satele românești erau obligate să dea și „feciori pentru plugări”²³⁹. De toate acestea se îngrijea ciorbagiul fiecarui sat, care, de obicei, era un simplu instrument al aianului²⁴⁰. În același timp, țărani turci și tătari nu mergeau niciodată la coasă sau la seceră pe cîflicurile aianilor²⁴¹.

Uneori erau folosiți ca argați și alte elemente etnice ale Dobrogei, ca, de pildă, cazacii zaporojeni, deveniți, după 1829, simple „raiale”, ca și ceilalți locuitori creștini ai provinciei²⁴². La 1841, Mihail Czajkowski (viitorul Sadik Pașa) constata că mulți dintre ei erau risi-

232 Despre silnicile la care erau supuși argații români în momentul în care își cereau simbria de la stăpinii turci sau tătari, cînd, din acest motiv, puteau fi chiar omorâți, vezi Tudor Mateescu, *Stiri noi despre prezența mocanilor în Dobrogea...*, p. 408–409.

233 Arh. St. Buc., fond Ministerul de Război, Departamentul ostășesc, dosar 57/1845, f. 40.

234 Ibidem, dosar 41/1847, f. 4.

235 Ibidem, dosar 226/1853, f. 165.

236 Arh. St. Iasi, fond Comitetul Sănătății, tr. 1567, op. 1797, dosar 24/1854, f. 55.

237 Victor Slăvescu, op. cit., p. 106, 112, 129–130.

238 Ibidem, p. 112, 129.

239 Ibidem, p. 112.

240 Ibidem, p. 129.

241 Ibidem, p. 130.

242 Camille Allard, op. cit., p. 62; Gh. Platon, art. cit., p. 211; A.I. P. Arbore, *Sică transdunăreană. După Th. Condratovici, în „Analele Dobrogei”*, XVI (1935), p. 51–52.

piți prin satele dobrogene și-și cîștigau existența lucrind „la turci și la tătari în cîflicuri (ferme)”²⁴³. În octombrie 1853, Tudor Ivan, un cazac zaporojean care slujea ca morar la un turc din Hîrșova, a fost nevoit să fugă în Țara Românească, „spre scăparea vieții sale”, fiind amenințat de stăpinul său în momentul în care și-a cerut simbria²⁴⁴.

În condițiile destrămării relațiilor feudale în Imperiul otoman, cîflicul a constituit o formă specială de exploatare agricolă, fiind un purtător al noilor relații capitaliste și, în același timp, un germene al orînduirii care și-lăcea apariția. În Dobrogea, evoluția cîflicurilor a fost determinată, în mare măsură, de situația specifică a acestei provincii, constînd, pe de o parte, în existența unor terenuri întinse, de mare fertilitate, care stăteau nelucrate²⁴⁵ și care oferea astfel largi perspective economice celor ce le puneau în valoare, iar, pe de altă parte, de lipsa acută a forței de muncă. Această contradicție nu s-a putut rezolva în timpul stăpinirii otomane, în ciuda măsurilor legislative care favorizau pătrunderea relațiilor capitaliste în agricultură, în mod deosebit sub forma cîflicurilor. După reintegrarea Dobrogei la România, o dată cu schimbarea radicală a formei de proprietate și a trecerii economiei agrare și, în general, a vieții social-economice a provinciei dintre Dunăre și mare pe o treaptă superioară de dezvoltare, se schimbă și esența și rolul cîflicurilor, ele devenind una din bazele de formare a marii proprietăți moșierești în județele Constanța și Tulcea.

243 Gh. Platon, art. cit., p. 210.

244 Arh. St. Buc., fond Ministerul de Război, Departamentul ostășesc, dosar 226/1853, f. 184, 194.

245 T. Mateescu, *Projets roumains d'exploitation agricole en Dobrogea...*, p. 655.

LES „CIFTLIKS“ DE LA DOBROUDJA AUX XVIIIe ET XIXe SIÈCLES

TUDOR MATEESCU

— Résumé —

Au début, le terme turc *ciftlik* désignait le lopin de terre octroyé en usage au paysan dépendant pour subvenir aux besoins de son existence. Dans la seconde moitié du XVIIIe siècle, ce terme subit un changement radical de sens, devenant l'équivalent de notre "ferme". Il s'agit d'entreprises agricoles, englobant non seulement des terrains de culture, mais aussi des élevages de bestiaux, des moulins, des installations apicoles, etc. C'étaient des entreprises capitalistes, car elles employaient le travail salarié et leurs produits étaient destinés en tout premier lieu à être lancés sur le marché. Leurs initiateurs semblaient avoir été les *ayans*, les nobles des villes, alors en pleine ascension économique.

Les premiers *ciftliks* de la Dobroudja sont attestés par les voyageurs étrangers Boscowich (1762) et Wenzel von Brognard (1786). A Mangalia aussi il y avait un important *ciftlik*, dans le cadre duquel étaient élevés un grand nombre de bestiaux; l'existence de cette entreprise se prolongea même après l'an 1800. Il paraît, en outre, que la Métropole orthodoxe de Dyrstor (Dristra) possédait elle aussi un *ciftlik* à la fin du XVIIIe siècle.

Durant le XIXe siècle, le pouvoir central ottoman allait prendre une série de mesures législatives dans le but du redressement de l'agriculture. Ces mesures contribuaient soit directement, soit indirectement au développement des *ciftliks*. Ils surgirent nombreux en Dobroudja, où de vastes terrains étaient disponibles, les uns durant une période éphémère, quelques autres voulus à une très longue existence. Cependant, une grave difficulté empêchait le développement de ces entreprises était constituée par la crise aiguë de la main d'œuvre par laquelle passait à cette époque la province comprise entre le Danube et la mer Noire.

Le vaste domaine du centre de la province, dont le maître était alors Said Mirza Pacha, nommé en 1834 le gouverneur de la Dobroudja et du nord-est de la Bulgarie, comportait plusieurs *ciftliks*, le plus important étant celui de Mahnui-Ciposu. C'est là que le Pacha s'efforça de créer une exploitation agricole complexe, avec le concours du renommé agronome roumain Ion Ionescu de la Brad, qui rédigea en 1859 un programme minutieux de développement futur. Mais ce programme n'a été mis en œuvre que dans une bien moindre mesure.

D'autres *ciftliks* appartenaienr aux ayans et à des riches propriétaires turcs ou tartares, mais il y a eu aussi des Roumains de Dobroudja pour les détenir. De même, les deux établissements conventuels du nord de la province, les monastères de Tăita et surtout celui de Cocoșu, possédaient des *ciftliks* fort prospères. En 1850, de Tăita et surtout celui de Cocoșu, possédaient des *ciftliks* fort prospères. En 1850, quelques chefs de la révolution roumaine des années '48 essayèrent de se constituer des *ciftliks* en Dobroudja, sans y parvenir, d'ailleurs.

Lors de la réintégration de la Dobroudja à la Roumanie, plusieurs dizaines de *ciftliks* ont été enregistrés, dont la plupart situés dans le département de Constanța. Après la modification intervenue en 1882 dans la forme de la propriété immobilière, ces *ciftliks* ont constitué les noyaux de la grande propriété foncière en Dobroudja.

UN DOCUMENT PRIVITOR LA „SITUATIUNEA JUDEȚULUI TULCEA” ÎN ANUL 1879

de GH. DUMITRESCU

Situatia social-economică a Dobrogei după revenirea ei la aria de viață românească, etapă în trinitatea Unirii și desăvîrșirii unității statului național român — 1859—1878—1918 — a făcut, în istoriografia noastră nouă, subiectul a prea puține studii și articole¹). O simplă privire însă, asupra aparatului lor științific, arată că documentația nu lipsește. Dimpotrivă, chiar și numai arhivistice, un esafodaj de documente din Arhivele Centrale de stat, Arhivele Bibliotecii Centrale de stat, Bibliotecii Academiei R.S.R., precum și cele de la Tulcea, Constanța și Galați, rămase inedite pînă astăzi, ar putea susține o lucrare de mari proporții sau o salbă de lucrări complementare, pe multe subiecte pe care le propune istoria Dobrogei de la 1878 la 1900, ca să ne referim numai la aceasta.²)

1. Cele pe care le cunoaștem ar fi cam acestea: Gheorghe Dumitrescu — *Desvoltarea social economică a Dobrogei între anii 1878—1900* în I. Bitcalescu, Gh. Dumitrescu, Gh. Lotca, I. Lungu, M. Stanciu — *Momente din mișcarea comunistică și muncitorească în județul Constanța*, Comitetul pentru Cultură și artă al județului Constanța, Constanța 1971, p. 5—24; Nicolae Ciachir — *Romania în sud estul Europei 1848—1886*, Ed. politică, București 1968 p. 180—186; T. Mateescu — *Mențiuni despre tulnicele din satele dobrögene în actele „Comisiunii de parcelare a Dobrogei” în Revista Arhivelor nr. 2/1967 p. 241—250; Gh. Dumitrescu — Dobrogea în gîndirea și acțiunea revoluționarilor de la 1848 în „Tomis” nr. 6, iunie 1968 p. 1—3.*
2. O mai veche istoriografie avind limitele lipsei de largă documentație a timpului respectiv procură, și, desigur, limitele ideologice ale autorilor ne oferă oarecum un tabouer al situației Dobrogei după 1878. Dintre acestea, amintim: M. D. Ionescu-Dobrogăeanu — *Dobrogea în pragul veacului al XX-lea*, București 1904; M. D. Ionescu-Dobrogăeanu, *Cercetări asupra orașu-*